

ARAŞTIRMA / ARTICLE

Güç ve Mekân Arasındaki İlişkiyi Yeniden Düşünmek: Türkiye Futbol Endüstrisinde İlişkisel Geometrilere

Rethinking the Relation between Power and Space: Relational Geometries in the Turkish Football Industry

 Cemre Yaz Demircioğlu, Yiğit Evren

Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul

ÖZ

Bu makale mekânı Massey'nin ontolojik kabulünden hareketle ilişkisel bir bakışla ele alır. Massey'nin mekânın açıklığı, eşzamanlılığı ve güçle dolu olması üzerine kurduğu bu temel, Allen'in gücü bir mülkiyet değil topolojik bir kapasite olarak gören yaklaşımıyla derinleşir. Ancak makalenin asıl teorik hedefi ve özgün amacı, mekânsal ve ilişkisel perspektiften ele alınan bu soyut güç tartışmasını Yeung'un (2005) "ilişkisel geometriler" kavramsallaştırmasında tariflediği iki güç biçimi olan "ilişkisel tamamlayıcılık" ve "ilişkisel özgüllük" üzerinden somutlaştırmaktır. Bu somutlaştırma, ekonomik coğrafyada görece az çalışılmış bir endüstri olan futbol üzerinden yapılır. Futbolun iş birliğine dayalı üretim süreci yerel taraftar gruplarından küresel yayıncı kuruluşlara, ulusal federasyonlardan devlet mekanizmalarına kadar çok aktörlü, çok ölçekli ve çok düzeyli bir yapı arz eder. Bu karmaşık yapı içinde farklı aktörler arasındaki ilişkisel tamamlayıcılıklar ve özgüllükler görünür hâle gelir. Futbolun kâr maksimizasyonundan ziyade başarı, prestij ve aidiyet odaklı kendine has doğası onu güç ilişkilerinin mekânda nasıl farklı geometrilere ürettiğini anlamak üzere iyi bir örnek hâline getirir. Makale, Türkiye'de futbol endüstrisinin iktisadi ve mekânsal dönüşümünü tarihsel bir perspektiften ele alarak, İstanbul ve Anadolu kulüpleri arasındaki yapısal eşitsizliklerin nedenlerini ve sonuçlarını irdeler. Özellikle 1990 sonrası büyüyen ekonomik ölçek; medyanın, devletin ve küresel sermayenin artan etkisiyle birlikte futbolun ilişkisel geometrilerinde önemli değişimlere yol açar. Bu süreçte güç, sadece finansal sermaye üzerinden değil, aktörlerin ağlara erişim kapasiteleri ve etkileşimleri yoluyla mekânda yeniden üretilir.

Anahtar sözcükler: Ekonomik coğrafya; futbol endüstrisi; güç; ilişkisel; ilişkisel geometrilere; mekân.

ABSTRACT

This paper provides a relational perspective on space and power, by using Yeung's (2005) concepts of "relational complementarity" and "relational specificity" as two main forms of power. This perspective brings practice and agency, and the power arising from them, to an analyzable and concrete level within economic geography. Our main intention with this article is not only to present a theoretical discussion but also to empirically engage with the complex structure of a relatively understudied sector, the football industry, to demonstrate the reflections of Yeung's "relational geometries." With its peculiar nature that revolves around achievement, prestige, and belonging rather than profit maximization at the club level, football presents a valid case to comprehend how power relations across space can produce different geometries. It displays a multi-actor, multi-scale, and multi-layer structure ranging from local fan groups to global broadcasting and from federations to state mechanisms. Considering the specific economic and social dynamics of football, relational complementarity and specificity between different actors becomes more visible. Taking the economic and spatial transformation of the football industry in Turkey from a historical perspective, this article examines the causes and consequences of the disparities between Istanbul and Anatolian-based football clubs. Notably, the growing economic scale after 1990, accompanied by the increasing influence of media, state, and global capital, has led to fundamental transformations in the relational geometries of Turkish football. Throughout this period, power is reproduced in the spatial context through financial capital as well as actors' interactions and their capacities to access networks.

Keywords: Economic geography; football industry; power; relationality; relational geometries; space.

Bu makale, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsünde Prof. Dr. Yiğit Evren'in danışmanlığında Cemre Yaz Demircioğlu tarafından hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

Geliş tarihi: 16.12.2024 Revizyon tarihi: 10.03.2026
Kabul tarihi: 12.03.2026 Online yayımlanma tarihi: 25.03.2026
İletişim: Cemre Yaz Demircioğlu
e-posta: cemreyazdemircioglu@hotmail.com

I. Giriş

Planlama disiplini ve planlama pratiğinde güç ile mekân arasındaki ilişkinin süreklilik arz eden bir tartışma alanı oluşturduğunu söylemek mümkün. Bu tartışma alanı planlama literatüründeki farklı kuramsal yaklaşımlar bağlamında gücün doğası, işleyiş mekanizmaları ve disiplin içindeki gücün stratejik konumu üzerine çeşitlenir. Sözgelimi, planlamanın devletin elinde toplumsal gelişme sürecine yön veren stratejik bir araç olarak konumlandığı kapsamlı planlama anlayışında güç, büyük ölçüde devlet otoritesi ile ilişkilidir. Böylesi bir perspektifte kurumsal bir otorite ve karar alma yetkisi olarak rasyonelleştirilen güç, plancının elindeki teknik uzmanlığı ve devletin meşru otoritesi aracılığıyla somut bir anlam kazanır (Şengül, 2002).

Öte yandan, gücü toplumsal gruplar arasındaki bir mücadele alanı olarak gören savunucu planlama yaklaşımı plancıyı, bu güç mücadelesinde zayıf olanın yanına yerleştirir. Ancak bu yaklaşım, meseleyi sadece bir temsil ve katılım sorununa indirgemesi ve bu sorunun kaynağı olan mülkiyet ilişkileri veya sermaye birikim süreçleri gibi yapısal güç ilişkilerini tartışma dışı bırakması gerekçesiyle eleştirilir (Şengül, 2002). Planlamanın Marksist eleştirilerinde karşılık bulan yapısalcı perspektif ise gücü üretim araçlarının mülkiyetiyle ilişkilendirir. Böylesi bir yaklaşımda planlama sistemi, sermaye birikimini kolaylaştırırken mevcut sınıfsal eşitsizlikleri meşrulaştıran bir araç olarak sorunsallaştırır. Öyle ki Harvey (1978), bu sistem içerisinde plancıyı toplumsal yeniden üretim sürecinin sürekliliğini sağlamakla görevli, yapılı çevrenin üretimi ve yönetimi üzerinde belirli bir denetim gücüne sahip stratejik konumdaki bir aktör olarak konumlandırır.

Forester ise (1989) tartışmayı plancının gündelik pratiğine ve bu pratik içindeki mikro-güç imkânlarına taşır. Forester'a göre planlama, plancının bilgiyi nasıl organize ettiği, kime aktardığı ve iletişimi nasıl yönettiği üzerinden şekillenen aktif bir müzakere sürecidir. Bu süreçte Forester'ın plancısı, *güç karşısında* konumlanarak demokratik müzakereyi engelleyen çarpıtmaları ortadan kaldırmaya çalışan ve dezavantajlı grupların bilgiye erişimini önleyen etik bir arabulucu rolü üstlenir. İletişimsel planlama yaklaşımının temeli oluşturulan bu perspektif, temel olarak gücü plancının teknik müdahalesinin ötesinde müzakere ve arabuluculuk ile ilişkilendirilir.

Yukarıda kabaca özetlenen yaklaşımlar planlama disiplini içinde güce ilişkin tartışmalara dair en temel hatlardan birini ortaya koyar: Plancının bir aktör olarak gücü ile planlama sisteminin bir bütün olarak parçası olduğu güç arasındaki gerilim. Kuşkusuz bu tartışma güncel literatür içinde çok daha geniş bir zemine yayılarak planlama alanı içindeki mikro dinamikler, toplumsal ve ekonomik sistemin planlama üzerindeki baskısı ve planlamanın bizzat toplum üzerinde yarattığı sonuçlara kadar uzanır (Grange ve Winkler, 2023).

Bu çalışma, planlama disiplindeki güç tartışmalarını güç ve mekân ilişkisi üzerine yeniden düşünmek için bir başlangıç zemini olarak kabul eder. Bu bağlamda planlama literatürü mekânın üretiminde güç asimetrisini ve plancının bu süreçteki rolünü anlamak üzere sağlam bir teorik tartışma sunar ancak son kertede planlama pratiği doğası gereği mekânı teknik ve yasal bir müdahale alanı olarak düşünme eğilimindedir. Bu çalışma ise bu teknik ve yasal müdahale alanı içindeki dinamik ilişkileri odağına alır ve bir endüstrinin hem somut mekânını hem de bu mekânı kuran ilişkisel düzlemi analiz etmeyi amaçlar. Bu bağlamda, ekonomik coğrafya disiplini içerisindeki ilişkisel perspektif (Bathelt ve Glückler, 2011) aktörlerin eylemlerini, ilişkilerini ve bu ilişkilerin mekânsal tezahürlerini analiz etmek üzere geniş bir hareket alanı açar.

İlişkisel ekonomik coğrafya perspektifinin sunduğu bu hareket alanı, özellikle geleneksel iktisadi modellerle açıklanması zor olan karmaşık yapıların analiz etmeyi mümkün kılar. Bu noktada, kendine has özelliklere sahip bir endüstri olan futbol, ilişkisel perspektifin uygulanabileceği özgün sahalardan biri olarak önce çıkar. İktisat literatüründe sıklıkla tartışıldığı üzere futbol, klasik üretim süreçlerinden ve klasik iktisadi davranışlardan ayrılan özellikler sergiler. Bu nevi şahsına münhasır yapısı ile futbol, kartografik yer seçimi analizlerinin ötesinde aktör, eylem ve ilişkilerin mekânda nasıl örüldüğünü sorgulayan ilişkisel bir okumayı gerekli kılar. Dolayısıyla bu çalışma, futbolu salt bir uygulama alanı olarak değil güç ve mekânın birbirini nasıl inşa ettiğini gösteren, çok aktörlü ve çok ölçekli bir ilişkisel geometri örneği olarak ele alır.

Çalışma giriş bölümünü takip eden dört ana bölümden oluşur. İlk bölüm, ekonomik coğrafya yazını ekseninde, güç ve mekân arasındaki ilişkiyi kuramsal bir tartışmayla açar. Bu tartışma güç ilişkilerinin nasıl mekânsallaştığı ve mekânın ilişkisel biçimde nasıl üretildiğini kapsar. Takip eden bölüm, bir iktisadi eylem olarak futbolun kendine has özelliklerini ortaya koyar. Üçüncü bölüm, kuramsal tartışmayı somutlaştırmak üzere Türkiye futbol endüstrisini bir örnek olay olarak merkeze alır ve örnek olay, aktörler arası ilişkilerin mekânsal tezahürlerini takip eden ilişkisel geometri bağlamında tarihsel olarak analiz edilir. Son bölümde ise çalışmanın bulguları kuramsal çerçeveye ilişkilendirilerek tartışılır.

2. Güç ve Mekân İlişkisi Üzerine

"Mekân nedir?" sorusu, sosyal teoride uzun süredir farklı yanıtlar bulan ve ontolojik düzeyde tartışılan bir meseledir. Lefebvre'in ifadesiyle mekân "...ne 'yaşantı'nın basit bir çerçevesidir, ne de içine konulan şeyi ilgisizce kabul eden bir kapsayıcıdır. Mekân, toplumsal morfolojidir" (Lefebvre, 1974/2016, s. 118). Bu vurgu, mekânı basit bir çerçeve ya da içine şeylerin yerleştirildiği nötr bir kap olmaktan çıkararak toplumsallığın canlı dokusu olarak düşünmeyi mümkün kılar. Harvey ise mekânı tek bir öz üzerinden tanımlamak yerine mutlak, görel ve ilişkisel boyutların insan pratiklerine bağlı olarak aynı

anda devreye girdiğini hatırlatır (Harvey, 1973/2009). Böylece “mekân nedir?” sorusuna tekil ve kesin bir yanıt vermektense, mekânın toplumsal pratikler içinde sürekli üretildiğini ve farklı bağlamlarda, farklı biçimlerde kavrandığına işaret eder.

Bu farklı okumalar, sosyal teoride uzun süredir tartışılan mekânsal dönüşün aslında tekil bir kırılma değil, parçalı müdahaleler bütünü olduğuna işaret eder. Kaygalak (2022) tam da bu noktada mekânsal dönüşü salt zamanın karşısına mekânı koymak olarak anlamının yanıltıcılığını vurgulayarak asıl meselelerin mekânı ontolojik, epistemolojik ve metodolojik boyutlarıyla ilişkisel bir varoluş tarzı olarak kavramak olduğuna dikkat çeker. Yani mekânsal dönüşün özü, mekânı farklı bağlamlarda ve pratiklerde sürekli olarak ilişkisel biçimde var olan bir süreç olarak görmeye çağırır (Kaygalak, 2022).

Böylesi bir anlayışta güç, mekânın içinde ya da üzerinde icra edilen dışsal bir kapasite değil, mekânın üretimine içkin kuruca bir ilişki olarak ortaya çıkar. Öyle ki Massey'e (2009) göre mekân güçle ne kadar yüklüye, gücün kendisi de o derece mekânsaldır. Bu karşılıklı ilişkide gücün her zaman bir coğrafyası, bir mekânsallığı vardır: Kimi noktalarda yoğunlaşır, kimi ilişkiler üzerinden hareket eder ve farklı ölçeklerde sürekli yeniden dağıtılır. Mekân ve güç arasındaki bu ilişkiyi kavrayabilmek üzere Massey, “güç geometrileri” (*power-geometries*) kavramını geliştirir. Kavram, farklı aktörlerin yerel ya da küresel akışlar içindeki eşitsiz konumlarına, hareketliliklerine ve güç ilişkilerine işaret eder.

Güç geometrileri kavramının en temel çıkarımı, gücün bizatihi ilişkisel olduğudur. Yani bu kavram, bir yerde birikip duran statik bir gücün coğrafyasını değil; mekânlar, insanlar ve gruplar arasındaki güç ilişkilerinin coğrafyasını ifade eder. Bu bağlamda Massey (2009) örnek olarak küresel kentleri verir. Ona göre gücün kendisi küresel kentlerde birikmez, bu kentlerde biriken şey güç ilişkileridir. Küresel kentlerin sahip olduğu kapasite ancak diğer kentler ile girilen etkileşim ve ilişkiler üzerinden uygulanır.

Massey'nin gücün ilişkisel olduğu fikri, Allen ile doğrudan örtüşür. Allen (2003; 2004) da benzer bir şekilde gücü statik bir mülkiyet ya da kapasite olarak değil, sosyal etkileşimin ilişkisel etkisi olarak tanımlar. Fakat Allen ilgisini, bu ilişkisel etkinin farklı modaliteler ve mekânsal dolaylımlar aracılığıyla nasıl işlediğini anlamak üzerine yoğunlaştırır. Allen (2009), temelde güç ve mekân ilişkisini üç farklı mekânsal referans üzerinden tartışmaya açar. Bunlardan ilki, bölge/ölçek yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda güç, belirli sınırlar içinde konumlanan ve bu sınırlardan taşarak uzanan bir otorite olarak kavramsallaştırılır. Devletler veya şirketler, belirli bir mekânda bağlayıcı karar alma yetkisine sahiptir ve bu yetki merkezden çevreye doğru genişler. İkincisi, ağ yaklaşımıdır. Burada güç, aktörler arasındaki ilişkiler, kaynak akışları ve bağlar boyunca işleyen bir süreçtir. Ağlar, sınırları aşan ve farklı coğrafi ölçekleri birbirine bağla-

yan akışkan ilişkiler üretir. Üçüncüsü ise topoloji yaklaşımıdır. Burada mesafe ve yakınlık sabit ölçülerle belirlenmez. Aksine mesafe ve yakınlık aktörlerin pratikleriyle sürekli yeniden kurulur. Uzak bir aktör aniden yakına çekilebilir ya da yakın görünen bir aktör, mekânsal olarak erişilemez hâle gelebilir (Allen, 2009). Allen'ın bu üçlü ayrımı, yalnızca güç ilişkilerinin çeşitliliğini değil, aynı zamanda onların mekânsal olarak nasıl yeniden üretildiğini de görünür kılmaya bağlamında önemlidir.

Allen'in beşeri coğrafyaya uyarladığı topoloji yaklaşımı (Allen, 2011; 2016) kendi çalışmalarında zaman içinde giderek incelenmiş bir analitik çerçeveye dönüşür. Bu yaklaşımda güç, salt mesafe veya ölçek üzerinden açıklanabilecek bir olgu olmaktan çıkar. Bu bağlamda yakınlık ve uzaklık, aktörlerin pratikleriyle sürekli yeniden kurulan ilişkisel meseleler olarak ele alınır. Devletlerin, şirketlerin ya da toplumsal hareketlerin farklı mekânlarda uzaktan etkili olabilmeleri, teknolojik araçlarla yaratılan eşzamanlılıklar ya da aracılı ilişkiler üzerinden kurulan yakınlıklar bu yaklaşımın merkezinde yer alır. Böylece topoloji fikri ölçek ve ağ yaklaşımlarının sınırlılıklarını aşarak güç ilişkilerinin mekânsal örgütlenmesini anlamada bağımsız ve üretken bir analitik perspektif hâline gelir.

Allen'in gücün sosyal etkileşimin ilişkisel bir etkisi olduğu yönündeki tanımını referans alan Yeung (2005) ise gücü, *etkileme kapasitesinin ilişkisel etkileri ve bu kapasitenin aktöre özgü eylemler aracılığıyla kullanılması* olarak tanımlar. Yeung'a göre etkileme kapasitesi yapısal olarak heterojen ilişkilerin içine işlemiş olsa da gücün nedenselliği ancak aktörlerin eylemleriyle geçerlilik kazanır ve aktörler eyleme geçmeden gücün sonuçları önceden belirlenemez. Böylesi bir perspektifte aktörler, gücün ortaya çıkmasında kritik birer aracıdır ancak güce doğrudan sahip değildirler.

Odağını daha çok eylem ve faillığe kaydıran Yeung (2005; 2024), “ilişkisel geometriler” (*relational geometries*) kavramını geliştirir. Kavram, aktörler ve yapılar arasındaki heterojen ilişkilerin mekânsal konfigürasyonlarını tarifler. İlişkisel geometriler ne salt aktör ne salt yapı ne de salt ağ olarak tanımlanabilir; aktörleri ve yapıları hem yatay hem dikey güç ilişkileri ile birbirine bağlayan ilişki konfigürasyonudur. Bu geometride aktörler dinamiktir ve eylemleri vasıtasıyla gücü ortaya çıkarırlar.

Yeung ilişkisel geometrilerde somut mekânsal sonuç üretme potansiyeline sahip iki temel ilişki biçimi tanımlar. Bunlardan ilki, ilişkisel geometrilerdeki aktörlerin ve/veya yapıların bir arada olmaktan ve etkileşime girmekten fayda sağladığı güç ilişkisi biçimini tarif eden “ilişkisel tamamlayıcılık”tır (*relational complementarity*). Diğer ise aktörlerin ve/veya yapıların arasında adanmış bir bağlılığın olduğu “ilişkisel özgüllük”tür (*relational specificity*) (Yeung, 2005). Bu ilişki biçimleri mekândaki güç ilişkilerini yatayda ve dikeyde kimin domine ettiğini, kimin kiminle tamamlayıcı, kimin kiminle özgül ilişkide olduğunu analitik olarak inceleme imkânı tanır.

Yukarıda tartışılan yaklaşımlar mekânı ve gücü ilişkisel bir perspektiften ele almakta ortaklaşa da Yeung'un bu soyut tartışmayı daha somut ve analitik bir düzleme taşıdığını söylemek mümkün. Bu doğrultuda bu çalışma, güç ve mekân ilişkisini düşünmek üzere ilişkisel geometriler kavramını temel alır. Zira bu kavram farklı aktörlerin eylemlerini, birbirleriyle kurdukları tamamlayıcı ya da özgül ilişkilerin mekândaki tezahürlerini ilişkisel bir perspektiften okumayı olanaklı kılar. Futbol, barındırdığı farklı aktör tipleri ve çok ölçekli yapısıyla bu kavramsal çerçeveyi somutlaştırmak üzere oldukça kullanışlı bir alan sunar. İlişkisel geometriler kavramının futbol alanında nasıl bir karşılık bulduğunu anlamak için öncelikle bu endüstrinin iktisat literatüründe vurgulanan kendine has özelliklerinin tartışılması gerekir. Takip eden bölüm futbolun bu istisnai doğasını ele alır.

3. Futbolu İktisadi Bir Eylem Olarak Düşünmek

Futbolu bir iktisadi eylem olarak düşünmek; bu eylemin üretim sürecinin, eylem sonucu üretilen ürünün ve bu eylemi gerçekleştiren aktörlerin iktisadi bağlamda kendine has özelliklerini tartışmayı zorunlu kılar. Bu kendine has özelliklere dair tartışma, aynı zamanda futbol endüstrisinin farklı iktisadi aktörlerle örülü ilişkisel ağına yerleşmiş olan gücün analizine de zemin hazırlar. Öte yandan, 1990 sonrasında¹ futbolun büyüyen iktisadi ölçeği ile bu özelliklerin ve futbolun mekânsal bağlamının nasıl değiştiğini anlamamıza imkân tanır.

Futbolda üretim süreci,² doğası gereği iş birliğine dayalı bir ortak üretimdir ve bu durum onu geleneksel iktisadi eylemlerden ayırır (Sandy vd., 2004). Benzer ürünleri bağımsız olarak üretirken rekabet eden firmaların aksine, futbol kulüpleri ürünü bir arada ve belirli bir düzeyde iş birliği ile üretirler. En basit hâliyle, hiçbir maç tek bir takımla oynanamaz. Hatta mevzu bahis, sadece tekil bir futbol maçı değil de bir dizi maçtan oluşan bir lig şampiyonası ise bu durumda ikiden fazla kulübe ihtiyaç duyulur (Késenne, 2007).

Öte yandan, futbolda ürünün satılabilirliği sonuç belirsizliği³ ile ilişkilidir. Kulüpler arasında belirli bir düzeyde rekabetçi denge, hiçbir takımın garanti bir galibiyete sahip olmamasını sağlar. Bu durumda sonuç, seyirciler için belirsiz ve heyecan verici hâle gelir (Szymanski, 2001). Hem rekabetçi denge hem de ortak üretim için lig çatısı, futbol kulüplerine daha yapılandırılmış ve rekabetçi bir format sunar. Lig yapısının temel özelliği, taraftarlar için eğlenceyi en üst düzeye çıkarmak amacıyla sonuçların

belirsizliğini teşvik etmesidir. Bu bağlamda gelir paylaşımı, finansal *fair-play* kuralları gibi mekanizmalar ligde rekabetçi dengeyi artırmak üzere kullanılır. Belirsizliği artırmaya çalışmanın temel iktisadi gerekçesi, taraftarlar için eğlence barındıran fayda düzeyini maksimum kılmak ve talebi artırmaktır (Grant, 2007).

Geleneksel bir firmanın iktisadi rasyonalitesi kar maksimizasyonu üzerine kuruluysen, futbol kulüplerinin temel motivasyonu fayda maksimizasyonu ile şekillenir. Sloane (1971) futbol endüstrisine dair klasik analizinde, fayda maksimizasyonuna göre hareket eden bir kulübün iflas etmemesini sağlayacak minimum finansal güvenlik kısıtına bağlı olarak sportif başarıyı, taraftar katılımını ve ligin rekabet seviyesini maksimize etmeye çalıştığına dikkat çeker. Öyle ki, bir kulübün taraftarlarından oyuncularına, antrenörlerinden sahiplerine kadar her bir parçası kulüplerinin varlık sebebinin kâr elde etmek değil, iyi futbol oynamak ve bir şeyler kazanmak olarak görmede ortaklaşır (Kuper ve Szymanski, 2018). Késenne (2007) ise bu bağlamda, Sloane'un fayda maksimizasyonun daha operasyonel hâle getirerek, galibiyet/başarı maksimizasyonunu kulüplerin yegâne amacı olarak ekonomik modele dahil eder. Késenne'ye göre kulüpler her şeyden çok kazanmakla ilgilendir ve bu amaca ulaşmanın en temel yolu bütçenin kısıtı altında en iyi yetenekleri takıma katmaktır.

Sloane'a (1971) göre kulüp yöneticileri, yatırımcılar, taraftarlar kulüplere finansal kazanç beklentisiyle değil, güç, prestij, aidiyet ve kulüp sadakati gibi daha çok psikolojik ve sembolik nedenlerle yatırım yaptığını dikkat çeker. Bu bağlamda Grant (2021) de birçok kulübün sahiplik yapılarının, prestij beklentilerinin ve yerel/toplumsal bağların kulüp kararlarını şekillendirmede belirleyici olduğunu vurgular. Ona göre bazı yatırımcılar için kulüp sahipliği, maddi kârdan ziyade statü ve görünürlük kazandıran bir araçtır.

Futbol stadyumundaki veya ekran başındaki tüketiciler yani taraftarlar, mantıksal kararlar veren rasyonel bir müşteri modeliyle açıklanamaz. Futbolun merkezinde taraftarlar ve onların futbol kulüpleriyle kurduğu ilişki bulunur. Ontolojik sayılabilecek bu ilişki, genel olarak taraftarların kulüplerle özdeşleşmesi, yoğun bağlılık ve sadakat ile karakterize edilir. Taraftarlar kimi zaman kötü oyuna, kimi zaman başarısızlığa ve çoğu zaman da her türden yüksek fiyatlama katlanır; zira onlar için piyasadan çıkış seçeneği pek mümkün değildir. Belirli bir markaya bu türden bir bağlılık herhangi bir ürün piyasasında az rastlanır bir olgudur (Grant, 2007). Yani taraftarlar ne olursa olsun takımlarını desteklemeye devam etme eğilimindedir.

¹ Avrupa futbolu 1990'lardan itibaren ticari açıdan önemli bir endüstriye dönüştü. Bu bağlamda futbol işçi sınıfının eğlencesinden orta sınıfın eğlencesi haline aldı. Bu dönüşümdeki temel faktörler arasında iyileştirilmiş stadyum tesisleri, kulüplerin yeni pazarlama kanalları yaratması ve yayın haklarının değerindeki dramatik artış yer alıyordu. Öte yandan yine 1990'lı yıllar, kulüplerin finans piyasalarıyla entegre olduğu ve yatırım sermayesi almaya başladığı bir dönem oldu. Televizyon, özellikle de ücretli TV ve uydu hizmetleri gibi dijital teknolojilerdeki gelişmeler, geliri önemli ölçüde artırdı. Bu ticarileşme sürecine, Bosman kuralı olarak anılan işgücü piyasalarının serbestleştirilmesine yönelik karar ve yayın haklarının toplu satışına itiraz eden rekabet hukuku davalarından etkilenen çok sayıda yasal düzenleme eşlik etti (Hoehn vd., 1999).

² Takım sporlarındaki bu ortak üretim, ürünün doğası ile ilişkilidir. Takım sporlarında üretilen ürün spor ekonomisi literatüründe, *ters ortak ürün* (*inverted joint product*) olarak tanımlanır. Bu kavram, iki farklı üretim sürecinden kaynaklanan tek bir ürünü tanımlar (Neale, 1964). Bir başka deyişle *ters ortak ürün*, tek bir ürünü üretmek ve tedarik etmek için iki firmanın iki üretim sürecine ihtiyaç duyduğu durumu ifade eder (Késenne, 2007).

³ Sonuç belirsizliği hipotezi (*uncertainty of outcome hypothesis*), spor taraftarlarının belirsiz sonuçlara sahip maçlara/yarışmalara ilgi duyduğunu ve dolayısıyla bir spor etkinliğine olan talebin, sonucu çevreleyen belirsizlik düzeyinin bir fonksiyonu olduğuna işaret eder. Spor ekonomisi literatüründe bu hipotez Rottenberg'e (1956) atfedilir.

Liverpool taraftarının kltleşmiş “asla yalnız yrmeyeceksin” (*you will never walk alone*) tezahüratı ya da Türkiye tribünlerinin “yenilsen de yensen de taraftarın seninle” tezahüratı taraftarların bu yoğun bağlılık ve sadakatının en canlı örnekleridir.

Futbolun giderek ticarileşmesi, kulüpler ile taraftarlar arasındaki geleneksel ilişkiyi dönüştürmekte; aidiyete dayalı taraftar kimliğinin yerine, giderek daha tüketicici odaklı bir ilişki biçimi geğmektedir. Giulianiotti (2002), bu dönüşümü taraftarlığın farklı formlarını içeren bir spektrum çerçevesinde analiz ederken, kulüplerin artık yalnızca yerel ve sadık destekçilere değil, küresel çapta tketicim odaklı izleyicilere de hitap ettiğini vurgular. Bu dönüşüm, kulüplerin dijital medya, sponsorluk stratejileri ve küresel marka inşası yoluyla sadakati değil, harcama kapasitesini önceleyen bir taraftar profiline yönelmesi ile açıklanabilir. Giderek sadık taraftarın yerini yüksek ödeme potansiyeline sahip müşteri almaktadır. Özellikle stadyum tasarımlarında gözlenen loca, deneyim alanları gibi düzenlemeler, bu yeni tüketicici mantığının mekânsal yansımaları olarak okunabilir.

Futbol kulüpleri kuruldukları semtlerle, kentlerle özdeşleşen toplumsal varlıklardır ve denebilir ki güçlerini buldukları yerelin bağlılığından alırlar. Bu yerel bağlılık işlevi, sadece mekânsal değil, aynı zamanda sosyo-kültürel aidiyetle de ilgili-dir. Bale’in (1988) futbolun “yer sevgisi” ve “yerle zdeşleme” işlevine dair analizleriyle birlikte düşünüldüğünde, futbol kulüplerinin yalnızca sportif değil aynı zamanda yerel kimlik inşası açısından da temel bir aktör hâline geldiği görülür. Bu noktada Szymanski (2015), futbol kulüplerinin sundukları hizmetin başka yerde oğaltılamayacağını ve kulüplerin tarihsel bağlılıkları gereği, başka bir yere taşınamayacak biçimde coğrafi olarak sabitlenmiş yapılar olduğunu vurgular. Ona göre taraftarlar için kulüpler, yerel ve duygusal bir bağlılık nesnesidir ve başka bir kulüple kolayca ikame edilemez. Bu da kulüplerin, küresel ölçekte rekabet etseler bile, yerel düzeyde sadakati tekelleştiren özgün bir konumda olduklarını gösterir. 1990 sonrasında, dijital teknolojilerin gelişmesiyle futbol kulüpleri küresel pazarlara kolayca açılıp küresel hayranlar edinebilseler dahi yerel bağlılıklar kulüpler için önemli olmaya devam etmektedir.

4. Türkiye’de Futbol: Mekânsal Bağlam, Aktör ve Gücün Inşası

Bu çalışmada mekân, sabit bir zemin değil, toplumsal ilişkiler tarafından sürekli olarak yeniden kurulan dinamik bir varlık olarak kavranır. Böylesi bir kavrayış, futbolun mekânsal gelişimini salt betimsel göstergeler üzerinden değil, tarihsel olarak değişen aktör konumlanışları, bağlantıları ve gücü ilişkileri üzerinden okumayı zorunlu kılar. Bu nedenle Yeung’un ilişkisel geometriker yaklaşımı, bu bölümde salt soyut bir analitik araç olarak değil, tarihsel duyarlılıkla kullanılan bir açıklama mantığı

olarak ele alındı ve analiz Türkiye futbolunun gelişimini belirli tarihsel dönemler boyunca takip edecek şekilde yapılandırıldı.

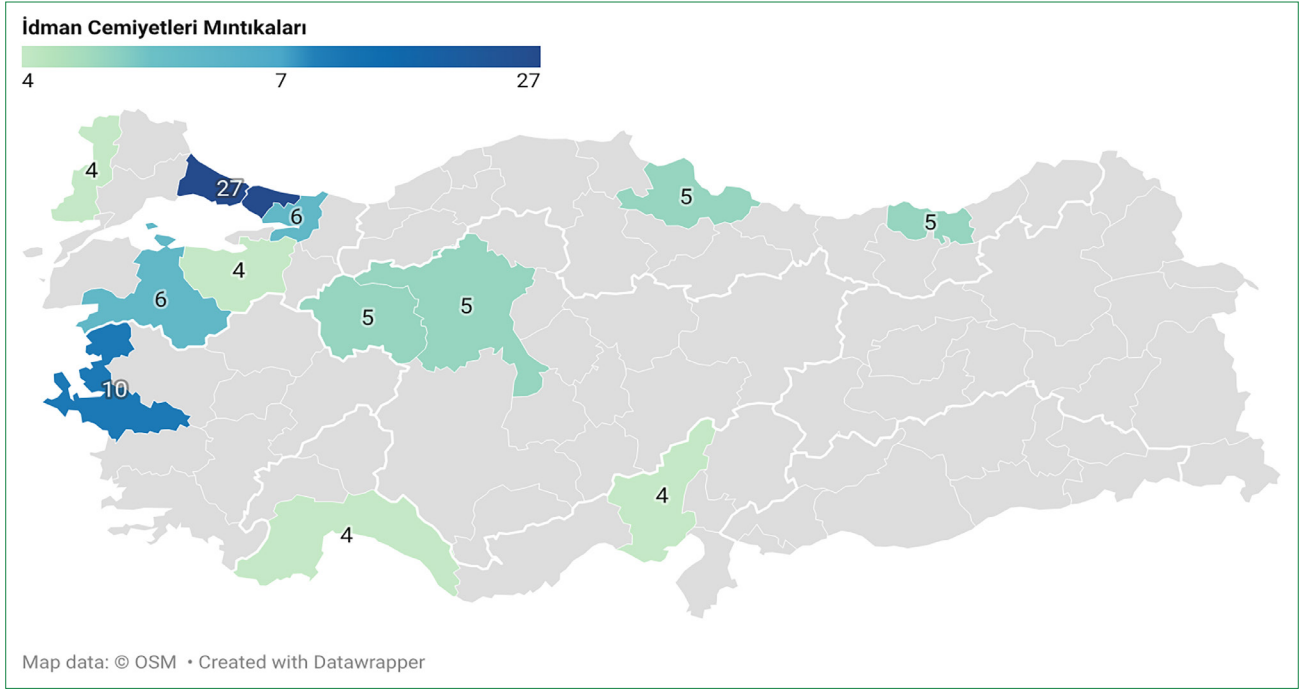
4.1. Anadolu Coğrafyasında Futbolun Doğuşu ve İlk Merkezlerin Oluşması

Futbolun Anadolu coğrafyasına girişi,⁴ Geç Osmanlı Dönemi’nde imparatorluğun önemli liman kentleri olan Selanik, İzmir ve İstanbul’da gerçekleşti. Bu merkezler, İngilizlerin futbolu yeni coğrafyalara ihraç ettiği küresel ağların düğüm noktalarıydı (Hill vd., 2014). Liman kentleri sadece ticaret ve nüfus akışlarının değil, öte yandan kültürel pratiklerin de taşındığı meknlardı. Dolayısıyla futbolun da ilk kez buralarda oynanması şaşırtıcı değildi. İngiliz Levantenler ve diplomatik çevreler futbolun taşıyıcıları olurken, Rum ve Ermeni cemaatler oyunu erken benimseyen yerel aktörler oldular. Osmanlı Türkleri ise Abdülhamid döneminin siyasi kısıtlamaları nedeniyle oyuna daha geç katıldılar.

İstibdat ve İkinci Meşrutiyet Dönemi iktidarlarının, futbol alanındaki ilişkisel manzarayı farklı biçimlerde şekillendirdiği söylenebilir. Abdülhamid döneminde futbol, toplumsal örgütlenme potansiyeli nedeniyle tehdit olarak algılandı ve bu nedenle erken girişimler kısıtlamalarla karşılaştı. 1901’de kurulan ilk Müslüman-Türk takımı *Black Stockings*, bu baskının en çarpıcı örneğidir. Takım yalnızca bir ma oynayabili ve ardından politik gerekçelerle kapatıldı (Yüce, 2014). Ancak siyasal iktidarın tüm yasaklarına karşın futbol, farklı kanallar üzerinden varlığını sürdürdü. Beşiktaş (1903) rneğinde olduğu gibi saraya yakın çevreler aracılığıyla, Galatasaray (1905) rneğinde modern eğitim kurumları yoluyla, Fenerbahçe (1907) rneğinde ise Kadıkyn eğitimi gençleri tarafından oynanarak oyun yeşerdi ve buralardan topluma yayıldı. Böylece futbol, yasaklama ve kısıtlama pratikleriyle sınırlandırılan ama aynı anda iktidarla ilişkili çevrelerde kök salan bir ilişkisel zemin üzerinde gelişti.

İkinci Meşrutiyet sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) futbolu milliyetçi ideolojiyi taşıyacak bir araç olarak gördü. Bu görece zgrleşen ortamda, kısa sürede çok sayıda futbol kulübü kuruldu: İstanbul’da Vefa (1908) ve Beykoz (1908), İzmir’de Karşıyaka (1912) ve Altay (1914) gibi. Öyle ki ilk yıllarda *Progres* (1909) adıyla bilinen, daha sonra Altınordu’ya dönüşen kulüp doğrudan iktidarın desteğisiyle şekillendi ve İTC’nin futbol alanındaki ideolojik uzantısı hâline geldi (Gökaçtı, 2008). Dolayısıyla iki dönem arasındaki fark yalnızca kulüp sayısındaki artışla değil, aynı zamanda iktidarın gücü pratik etme biğimiyle ilişkilendirilebilir. Abdülhamid döneminde yasaklayıcı, sınırlayıcı, baskıcı otorite ne çıkarken, İkinci Meşrutiyet’te teşvik ve mobilizasyon pratikleri aktörlerin ilişkisel konumlarını dönüştürdüğü ve futbolun coğrafyasını şekillendirdiği söylenebilir.

⁴ Anadolu coğrafyasına futbol, İngilizlerin bulunduğu herhangi bir mekndan oynanmaya başlamış olması mümkün. Yüce, Levantenlerin ve azınlıkların yoğun olarak bulunduğu Aydın, Trabzon, Amasya, Mersin, Batum gibi yerleşmelerin futbolun başlangıç mekânı olabileceğine dikkat çeker. Yüce’ye göre, futbolun ilk olarak nerede oynandığının tespit edilemesi de İzmir, Selanik ve İstanbul’da aşağı yukarı benzer zamanlarda (1870’lerin sonunda) başlamış olması muhtemeldir. İngiliz Futbol Federasyonu kurallarına uygun ilk futbol maçı ise 1880’de İstanbul Kadıköyü Haydarpaşa ayırı’nda İngilizler tarafından *Yakışıklılar* ile *Tipsizler* olarak adlandırılan iki takım arasında oynandı (Yüce, 2014, ss. 22–24).

Şekil 1. Türkiye idman cemiyetleri ittifakı mıntıklarının mekânsal dağılımı.

Yüzyılın ilk çeyreği, kulüplerin İstanbul Futbol Birliği (1903–1910), İstanbul Futbol Kulüpleri Ligi (1910–1914), Cuma Ligi, Pazar Ligi gibi çatı organizasyonlar altında karşı karşıya gelmeye başladı. Bu tür yapıların, gücü tekil kulüplerden alıp bir yönetim merkezine taşıyarak, futbol alanında ilk hiyerarşik katmanı oluşturduğu söylenebilir. Sözgelimi, Sert'e (2000, s. 95) göre, İstanbul Futbol Birliği yalnızca sportif bir yapı olmanın ötesinde aktörler arasında güç arayışının da alanıdır. Bu bağlamda İstanbul Futbol Birliği'nin birliğe kimin gireceği ve maçların nerede oynanacağı gibi kararlar üzerinden gücü pratik ettiği söylenebilir.

4.2. Futbolun Coğrafi Yayılımı: 1923–1959

1922'de kurulan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (TİCİ), futbolun (diğer spor dallarını da kapsayarak) taşraya örgütlü biçimde yayılmasının kurumsal temeli oldu. İstanbul merkezli spor yapılarının dışına çıkan TİCİ, Türkiye genelinde idman mıntıkları olarak adlandırılan bölgesel yapılanmalarla çalışarak her bir mıntıkada yerel cemiyetleri örgütledi (Yüce, 2014; 2015). İstanbul merkezliliği devam etse de TİCİ'nin yaygın örgütlenme hamlesi Anadolu'da yeni mekânsal odakların görünür hâle gelmesini sağladı ve sporun erişim coğrafyasını genişletti. Şekil 1'deki harita,⁵ TİCİ'nin mıntıkaya temelli örgütlenişini şehir ölçeğinde göstererek bu erken yayılım mantığını görselleştirir.

Harita aynı zamanda günümüzde gözlemlenen bazı mekânsal sürekliliklerin tarihsel kökenlerine de işaret eder. Sözgelimi,

Adana, Eskişehir, Trabzon, Antalya, Bursa ve Samsun gibi şehirler günümüzde Süper Lig'de sürekli temsil ya da başarılı sonuçlar üreten şehirlerdir. Bu şehirlerin 1920'lerde TİCİ örgütlenmesine mıntıkaya düzeyinde dahil olmaları, sporun erken dönemde buralarda kurumsal bir zemine kavuştuğunu gösterir. Elbette tek başına TİCİ mıntıklarının varlığı bu temsil yahut başarıların nedeni değildir. Ancak bu erken temas, söz konusu şehirlerde sporun toplumsal ve kurumsal hafızasının diğer bölgelere kıyasla daha erken inşa edildiğini ima eder.

1924 yılında “menafi-i umumiyyeye hadim cemiyet” statüsüne kavuşarak devletin himayesine alınan TİCİ, bu tarihten itibaren görünürde özerk bir yapıya sahip olsa da mali kaynakları, kadroları ve karar alma süreçleri itibarıyla büyük ölçüde devletin yönlendirmesi altına girdi (Akın, 2018). Bu durum, futbolun taşrada örgütlenmesinin aynı zamanda bu alanın merkezîyetçi bir mantıkla yeniden şekillendirilmesi anlamına geldiğini gösterir. Böylece futbolun, yalnızca yatay bir yayılım değil, aynı zamanda belirli bir güç tahayyülüne göre yukarıdan aşağıya yapılandırılan bir alan hâline geldiği söylenebilir. Gökaçtı'nın (2008, ss. 86–87) işaret ettiği üzere, TİCİ her ne kadar İstanbul'da doğmuş özerk bir yapı olsa da faaliyetlerini Ankara hükümeti adına yürütmüş, kuruluş ilkelerini de yeni rejimin beklentilerine uyarlamıştır. 1924'te kavuştuğu statü, çeşitli vergilerden muaf tutulması ve doğrudan devlet desteğiyle organizasyonlarını hızlandırması bu ilişkinin somut göstergeleridir. Bu aktörler arası ilişkisel tamamlayıcılığa da iyi bir

⁵ Harita, dönemin idari sınırları ile günümüz idari sınırları örtüşmediğinden, mıntıklara mensup cemiyetlerin toplamı güncel şehir ölçeğinde eşleştirilerek görselleştirildi. Bu nedenle tarihsel sınırların tam karşılığını yansıtmaz. Dolayısıyla burada örgütlenmenin coğrafi yayılım mantığını imgelemek amaçlandı. Bilgiler Mehmet Yüce'nin 2015 tarihli çalışmasından derlendi.

örnektir: zira iktidar, spor alanını doğrudan kontrol etmeden TİCİ'nin kurumsal kapasitesini kendi meşruiyet projesinin tamamlayıcı unsuru olarak kullanır, TİCİ ise iktidarın maddi ve manevi desteğinden yararlanır.

1924'te ilk ulusal turnuva olan Türkiye Futbol Birinciliği düzenlenmeye başlandı. Bu turnuva coğrafi kapsayıcılık bağlamında önemliydi ve futbolun profesyonelleştiği 1951 yılına kadar sürdü. 1937 yılında ise İstanbul, İzmir ve Ankara yerel liglerinden takımlarla Milli Küme kuruldu (Yüce, 2016). Bu bağlamda Bora ve Erdoğan (2014), Milli Küme (1937) ve Milli Lig'in (1959) kurulmasını, futbolun İstanbul ve diğer büyük kentlerdeki yerel turnuvaların belirleyiciliğinden çıkarılıp merkezileştirilmesi olarak yorumlarlar.

İstibdat döneminin baskı ilişkilerinden ya da İTC'nin araşsal ilişkilenmesinden farklı olarak, bu dönemde devlet–kulüp ilişkilerine bakıldığında kontrol stratejileri ve siyasal nüfuz gibi yeni mekanizmaların devreye girdiği görülür. Irak (2013, ss. 47–48) özellikle üç büyük İstanbul kulübünün Cumhuriyet kurumlarından bile popüler olması ile devletin kulüp ilişkilerinde doğrudan çatışma yerine kontrol stratejisi seçmesi arasında paralellik kurar. Bu bağlamda devletin somut iki kontrol ve nüfuz stratejisinden bahsedilebilir. Bunlardan ilki stadyum tahsisidir. Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray'a stadyum tahsis edilmesi, devletin futbolu hem denetleme hem de yönlendirme araçları olarak fiziksel altyapıyı kullanma stratejisinin bir göstergesi olarak düşünülebilir. İkincisi ise doğrudan kulüp yönetimlerine siyasal aktörlerin eklenmesidir. Bunun belki de en bilindik örneği, 1934–1950 arasında Fenerbahçe başkanlığı yapan Şükür Saraçoğlu'dur.⁶ Bu örnekler, devletin popüler kulüpler karşısında otoriteden ziyade, kurumsal kaynak tahsisi ve ilişkisel nüfuz gibi mekanizmalar ile gücü icra ettiğine işaret eder.

1930'lu yıllar, spor alanında devletin doğrudan müdahalesiyle kurumsal yapının radikal biçimde yeniden düzenlendiği bir döneme işaret eder. Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın (TİCİ) 1936'da Türk Spor Kurumu'na dönüştürülmesiyle birlikte spor, devletin doğrudan müdahalesine açık hâle gelir. Bu yapı kısa sürede Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağlanarak siyasal aygıtın bir uzantısına dönüşür. 1938'de kurulan Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü (BTGM) ise kulüplerin özerkliğini sınırlandırarak spor alanındaki devlet denetimini kurumsallaştırır. Bu merkezleşme eğilimine karşı olarak Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray'ın, "Üç Büyük Kulüp Dostluk Paketi" aracılığıyla ortak bir savunma geliştirmesi, güç ilişkilerinin yeniden konumlandığı ilişkisel bir strateji olarak değerlendirilebilir (Sert, 2000).

1930'ların sonundan 1950'lerin başına kadar Türkiye'de futbol, resmi amatörlük rejimi ile fiili profesyonellik arasındaki gerilim içinde şekillendi. BTGM, çeşitli mekanizmalarla (örneğin Amatörlük Talimatnamesi) amatörlüğü korumaya çalışsa da kulüpler gayri resmî ödemeler yoluyla profesyonelliği fiilen

hayata geçirdi. Denebilir ki gizli profesyonellik olarak anılan bu dönem, devletin kontrol kapasitesini zayıflattığı gibi kulüplerin artan mali yükleriyle birleşerek yapısal bir sıkışma yarattı: mevcut amatör yapı ne kulüplerin ekonomik ihtiyaçlarını karşılayabiliyor ne de devletin düzenleme iddiasını sürdürülebilir kılıyordu. Bu sıkışmanın çözümü olarak, 1951'de Türkiye Futbol Federasyonu (TFF) profesyonelliği resmileştirdi. Böylece futbol alanı, gizli profesyonellikte gölge biçimde işleyen ekonomik alandan, resmî düzenlemelerle kurumsallaşmış yeni bir ekonomik alana, bir piyasaya evrildi.

Bu yapısal dönüşümle birlikte aktörlerin konumları yeniden tanımlandı: kulüpler artık piyasa aktörleri, oyuncular ücretli emek, devlet ise ekonomik düzenin hakemi ve giderek hâkimi rolüne büründü. Kozanoğlu'nun (1990, s. 145) işaret ettiği gibi, profesyonel kulüpler birer işletme ve işveren niteliği kazandı. Ancak mali dengeyi kuramadıkları için vergi borçları birikti ve af tasarılarına bağımlı hâle geldiler. Dolayısıyla profesyonellik, kulüpler için özerk bir ekonomik alan açmakla birlikte, mali krizler karşısında devlet desteğini zorunlu hâle getirdi. Bu durum, kulüp–devlet ilişkisini yalnızca asimetrik bir bağımlılık değil, aynı zamanda Yeung'un kavramıyla ilişkisel özgüllük olarak nitelendirmeyi mümkün kılar. Zira profesyonellik sonrası dönemde kulüplerin mali sürdürülemezliği, devletin vergi afları ve düzenleyici müdahaleleriyle telafi edildi.

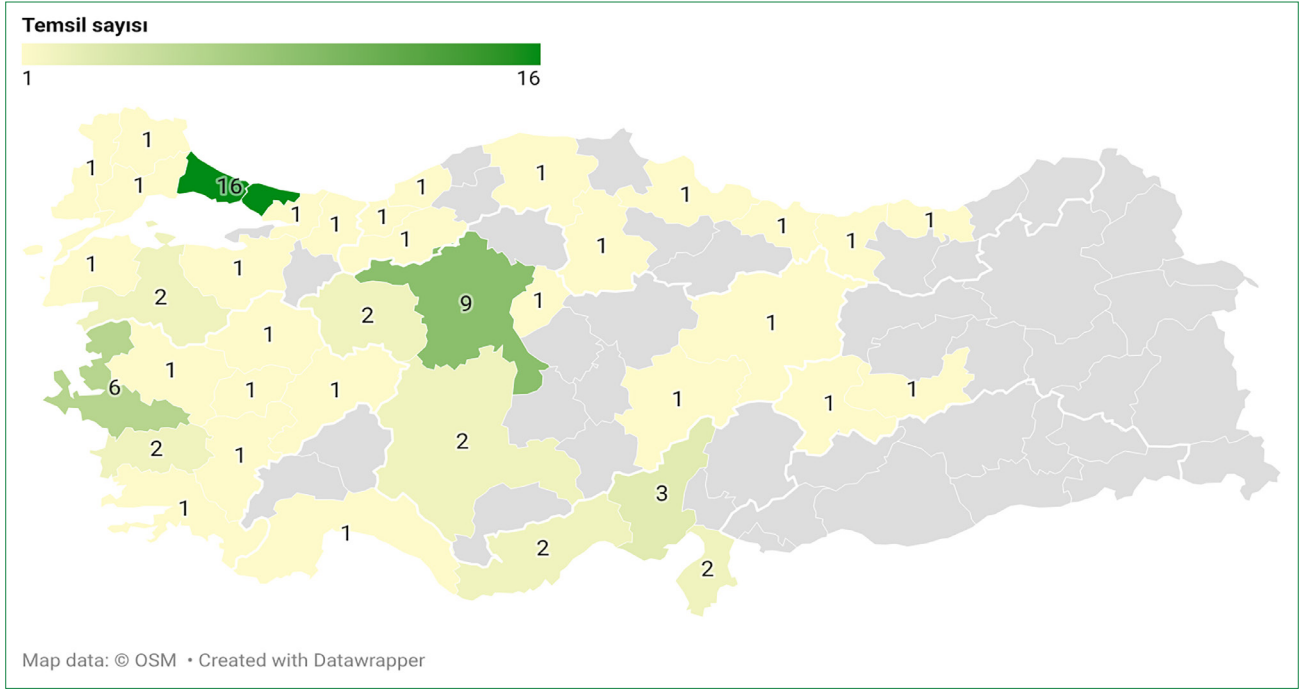
4.3. Profesyonelleşmenin Coğrafyası: 1959–1980

Milli Lig'in kurulmasıyla (1959) temelleri atılan profesyonel futbol, 1960'lardan itibaren, İkinci (1963) ve Üçüncü Liglerin (1967) tesis edilmesi ve Türkiye Kupası, Başbakanlık Kupası gibi ulusal turnuvaların çeşitlenmesiyle birlikte, dikey olarak genişledi ve Anadolu'daki aktörlerin profesyonel sisteme eklendiği bir yapıya evrildi. 1959'da kurulan Milli Lig yapısal olarak İstanbul, Ankara ve İzmir'in mahalli liglerinin birleşimine dayanıyordu ve ligin ilk on yılı bu dar coğrafyada icra edildi. Bu kapalı devre işleyiş, 1960'ların ortalarından itibaren düzenleyici aktörlerin müdahalesi ve alt liglerin tesisleriyle birlikte, yerini ulusal ölçekli bir yapıya bıraktı.

Milli Lig'i dikey olarak genişleten ilk hamle 1963'te İkinci Lig'in kurulmasıydı. Gökaçtı (2008, s. 222), İkinci Lig'in ilk yıllarında merkezin hegemonyasını kırmaktan ziyade, alt ligi İstanbul ve Ankara'nın köklü kulüpleri için birinci lige yeniden dahil olma imkânı sunan geçici bir durak hâline geldiğine dikkat çeker. Sisteme eklenen bu dikey katmanın Anadolu kulüplerine ilk yıllarda gerçek bir eylemlilik alanı açmadığı ve merkez kentlerin kulüplerinin bu yeni ligi kendi lehlerine domine ettiği söylenebilir.

İkinci Lig'in kurulması ve yaygınlaşması özünde TFF, Gençlik ve Spor Bakanlığı ve BTGM'nin birlikte yürüttüğü ve üç büyük kentin hegemonyasını kırma hedefi olan kurumsal bir müdahale

⁶ Saraçoğlu, bu süre boyunca kendisi Adalet Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Başbakanlık ve TBMM Başkanlığı görevlerini de yürütmüştür.

Şekil 2. Türkiye profesyonel futbol liglerindeki kulüplerin mekânsal dağılımı (1967–1968 Sezonu).

Kaynak: Türkiye Futbol Federasyonu (TFF) 1967–1968 sezonu resmi verileri temel alınarak yazarlar tarafından derlenmiş ve haritalandırılmıştır.

ledir. Bu süreçte, profesyonelleşme kriterlerinin ve prosedürlerin esnetilmesi Anadolu kulüplerinin sisteme dahil olmasını sağlayan temel kolaylaştırıcı mekanizmaydı. Futbolu tabanda yaygınlaştırma hamlesi çift taraflı bir etkileşimle hayat buldu: Bir yanda resmi makamların kampanya ve kulüpler için tescil kolaylıkları, öte yanda ise yerel eşrafın bu çağrıya hızlı yanıtı (Gökaçtı 2008, s. 222). Kulüp tescillerinin neredeyse istisnasız onayı profesyonel sisteme giriş bariyerlerini esnetti. Sonuç olarak İkinci Lig bu esnetilmiş mekanizmalarla hızla genişleyerek Anadolu kulüplerine temsil olanağı sağladı.

1960'ların ikinci yarısında ivme kazanan şehir kulüplerinin kurulmasının nihai sonucu 1967–1968 sezonunda Üçüncü Lig'in tesis edilmesiyle profesyonel futbol piramidinin tamamlanmasıydı. Şekil 2'deki harita, 1967–1968 sezonunda birinci, ikinci ve üçüncü lig düzeyinde temsil edilen tüm profesyonel kulüplerin kent bazlı dağılımını sunar. Her kentin üzerinde yer alan rakamlar, o ilin profesyonel lig hiyerarşisinin farklı katmanlarında sahip olduğu toplam kulüp sayısını gösterir. Buna göre, İstanbul (16), Ankara (9), İzmir (6) lig hiyerarşisinin en yoğun düğüm noktalarını oluşturur. Anadolu kentlerinin profesyonel futbolun coğrafyasındaki yaygınlığı ise bir mekânsal kırılma olarak okunabilir. Öte yandan bu yayılımda seçicidir ve bu seçicilik, haritadaki boşluklardan takip edilebilir. Doğu'daki seyrek ve istikrarsız temsil, futbol coğrafyasında devam edecek bir yapıya da işaret eder.

Bu haritadaki İstanbul'un 16 kulüple sergilediği aşırı yoğunluk ile Anadolu'nun birer kulüplü temsili futbolun profesyonel-

leşme sürecindeki iki farklı mekanizma ile paralellik gösterir. Profesyonelleşme öncesi dönemin çok sesli yapısını oluşturan İstanbul'un köklü semt ve azınlık kulüpleri Irak'ın (2013, ss. 64–65) belirttiği üzere, 1950'lerin sonundan itibaren siyasal iktidarın ekonomi politikası ile milliyetçi-muhafazakâr iklimin baskısıyla sistem dışına itildi. Böylece İstanbul'daki kozmopolit aktör çeşitliliği yerini "Üç Büyükler" olarak anılan Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray'ın seçkinleşmiş hegemonyasına bıraktı. Benzer bir aşınma, İzmir ve Ankara kulüplerinin ligdeki tarihsel ağırlığında da yaşandı. Anadolu'da ise 1960'ların ikinci yarısında, pek çok kentte mevcut yerel kulüplerin birleştirilmesi yoluyla şehir takımları oluşturulma yoluna gidildi (Yüce, 2016). Bu kulüp birleşmeleri yerel rekabetin (yayı ilişkilerin) şehir kulübü potasında eritildiği kurumsal bir homojenleşmeye işaret ediyordu. Böylece Anadolu'daki yerel kulüp çeşitliliği yerini profesyonel hiyerarşide temsil kabiliyeti olan tekil aktörlere bıraktı. Sözelimi Trabzon'da on yıllarca süren İdman Ocağı-İdman Gücü rekabetinin sonlandırılarak Trabzonspor çatısı altında birleşmesi, kentin tarihsel birikiminin tek bir merkeze kanalize ederek ulusal ölçekte hegemonya kırıcı bir güç yarattığı söylenebilir.

1960'lar yalnızca profesyonel lig yapısının dikey olarak genişlediği değil, öte yandan futbolun çok katmanlı kurumsal yapısının inşa edildiği bir dönemdir. 1962'de başlatılan Türkiye Kupası, alt liglerdeki kulüplerin de ulusal düzeyde rekabet etmesine olanak tanıyarak futbolun kapsayıcılığını artırdı. Bu kupanın farklı lig düzeyindeki aktörler arasında geçici ilişkisel köprüler kurarak, Anadolu kulüplerinin merkezle temas

Tablo 1. Türkiye’de futbol yarışmaları ve liglerinin tarihsel ve mekânsal gelişimi

Dönem	Yarışma/lig	Ölçek	Mekânsal kapsam
1904–1915	İstanbul Futbol Ligi (Constantinople Football Association League)	Mahalli (Yerel)	İstanbul
1915–1923	Cuma Ligi	Mahalli (Yerel)	İstanbul
1920–1922	Pazar Ligi	Mahalli (Yerel)	İstanbul
1922–1959	Ankara Futbol Ligi	Bölgesel	Ankara ve yakın çevresi
1923–1951	İzmir Futbol Ligi	Mahalli (Yerel)	İzmir
1924–1951	Türkiye Futbol Şampiyonası (Türkiye Futbol Birinciliği)	Ulusal	Türkiye geneli
1937–1950	Milli Küme	Mahalli (Yerel)	İstanbul, Ankara, İzmir
1956–1958	Federasyon Kupası	Ulusal	Türkiye geneli
1959–	Süper Lig (Milli Lig, Birinci Lig)	Ulusal	Türkiye geneli
1962–	Türkiye Kupası	Ulusal	Türkiye geneli
1944–1998 (1966’dan itibaren düzenli)	Başbakanlık Kupası	Ulusal	Türkiye geneli
1963–	İkinci Lig	Ulusal	Türkiye geneli
1966–	Cumhurbaşkanlığı Kupası (Süper Kupa ismiyle olarak devam etmekte)	Ulusal	Türkiye geneli
1967–	Üçüncü Lig	Ulusal	Türkiye geneli

etme ve rüşünü ispatlama fırsatı bulduğu bir alan oluşturduğu söylenebilir. Aynı dönemde düzenlenen Spor Toto Kupası, Başbakanlık Kupası ve farklı bölgelere yayılan TSYD Kupaları (Yüce, 2016), Anadolu şehirlerinde futbolun görünürlüğünü ve organizasyonel çeşitliliğini artırma işlevi gördü. Tablo 1’de özetlenen bu turnuva çeşitliliği futbolun lig hiyerarşisinin ötesinde farklı aktörlerin eklenildiği çok katmanlı bir yapıya evrildiğine işaret eder.

Özellikle 1960’larda Anadolu’da pek çok şehir kulübünün açıldığı bu dönem, futbol yazınında “Anadolu İhtilali” olarak da tarif edilir. Bu ihtilal sadece devletin yukarıdan aşağıya müdahalesi ile değil kentsel sistemin olgunlaşması, ulaşım ağlarının çeperi merkeze bağlaması ve Anadolu’daki yerel girişimci aktörlerin futbola aktardığı yeni sermaye birikimi ile mümkün oldu (Gökçağtı, 2008). Bu hareketin ilk kıvılcımı, 1965 yılında yerel kulüplerin birleşmesiyle kurulan ve kısa sürede Birinci Lig’de şampiyonluk yarışına dahil olan Eskişehirspor ile çakıldı. Eskişehirspor’un kazandığı ulusal kupalarla somutlaşan bu durum, 1970’lerin ortasında Trabzonspor’un ardışık şampiyonluklarıyla zirveye ulaştı ve İstanbul’un tarihsel hegemonyası mekânsal düzeyde ilk kez sarsıldı.

4.4. Geçiş ve Konsolidasyon: 1980’ler

1980–1990 dönemi, Türkiye futbolunun askeri rejimin müdahaleleriyle disipline edildiği bir başlangıcın ardından, ilişkisel geometrilerde İstanbul odaklı tekil bir merkezleşme eğiliminin güçlenerek devam ettiği bir evre olarak okunabilir. Bu dönemi kapsayan Birinci Lig Kümülatif Temsil Haritası (Şekil 3), 1960’larda başlayan mekânsal yayılımın 1980’lerde nasıl bir coğrafyaya evrildiğini somutlaştırır. Haritadaki renk

yoğunlukları, salt bir temsil artışını değil, İstanbul dışındaki kentlerde yaşanan kurumsal daralmaya da işaret eder. Önceki dönemlerde İstanbul, Ankara ve İzmir arasında paylaşılan çok merkezli yapının bu on yılda yerini İstanbul’un mutlak baskınlığına bıraktığı söylenebilir. İstanbul’un haritadaki en koyu yeşil tonu, on yıllık süreçte her sezon en az üç ve çoğu zaman üçten fazla takımla (toplamda 39 birimlik bir kümülatif temsille) ligde yer almasından kaynaklanır. Buna karşın İzmir’in ve Ankara’nın, ligde aynı anda birden fazla takımla yer alma kabiliyetlerinin (çok kulüplü temsil) azaldığı söylenebilir. Trabzon (Trabzonspor) ve Bursa’nın (Bursaspor) bu on sezonun tamamında Birinci Lig’de yer alması ise bu kentlerin profesyonel sisteme entegre olduğuna işaret eder.

Öte yandan dönemin temsil haritasına bakıldığında İstanbul, Ankara, İzmir gibi futbolun temsilinin geleneksel merkezlerinin yanına sanayileşme süreçleri ile ivme kazanmış Zonguldak, Kocaeli, Sakarya ve Bursa gibi kentlerin eklenmesi dikkat çekicidir. Bu, futbolun Türkiye’nin gelişen sanayi koridorları boyunca kalıcı bir mekânsal bir yayılım sergilemeye başladığına işaret eder. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki temsilin geçici ya da süreksiz kalması ise sportif gelişimin kentsel altyapı ve bölgesel kalkınma politikalarından bağımsız olmadığını düşündürür.

1980 darbesi ile birlikte TFF’nin başına bir generalin atanması, kulüp kapatmaları ve Üçüncü Lig’in kapatılması gibi kararlar federasyonun düzenleyici rolünün askeri otoriteye devredildiğine işaret eder. Bu müdahaleci tavrın en sembolik örneği Ankaragücü’nün 1981’de doğrudan Birinci Lig’e yükseltilmesidir (Kozanoğlu, 1990). Bu terfi, siyasi gücün spor yönetmelik-

Şekil 3. Birinci lig kümülatif temsil haritası (1980–1990).

Kaynak: TFF Süper Lig Arşivi verileri (1980–1990) temel alınarak yazarlar tarafından derlenmiş ve haritalandırılmıştır.

lerini askıya alarak ilişkisel geometriye yukarıdan aşağıya müdahale ettiği, devletin yalnızca bir düzenleyici değil, doğrudan bir otorite olarak konumlandığı istisnai bir uğraşı temsil eder. Ancak bu otoriter başlangıç, 1980'lerin ortalarından itibaren yerini Özal dönemiyle birlikte futbolun yerel yönetimler ve iş dünyasıyla iç içe geçtiği liberal bir evreye bırakacaktır.

Turgut Özal'ın futbolu bir yatırım alanı olarak görmesi; stat yatırımları, sahaların çimlendirilmesi, uluslararası teknik isimlerin getirilmesi gibi hamleler teknik ve mekânsal altyapıyı modernize etti. Transfer yasaklarının kaldırılması, vergi kolaylıkları ve büyük kulüp yönetici profiline bürokratlardan iş insanlarına kayışı, futbolun hem iktisadi ölçeğini genişletti hem de ilişkisel geometrisini yeniden şekillendirdi. Irak'ın (2013) belirttiği üzere, yeni zenginleşen iş dünyasının sermayesi futbol kulüplerine akarken, bu akış en güçlü karşılığını İstanbul kulüplerinde buldu. Bu bağlamda İstanbul kulüplerinin, Özal dönemiyle birlikte yükselen yeni sermaye grupları, ulusal medya ağları ve merkezi siyasetle büyük ölçüde ilişkisel tamamlayıcılık içinde olduğu söylenebilir.

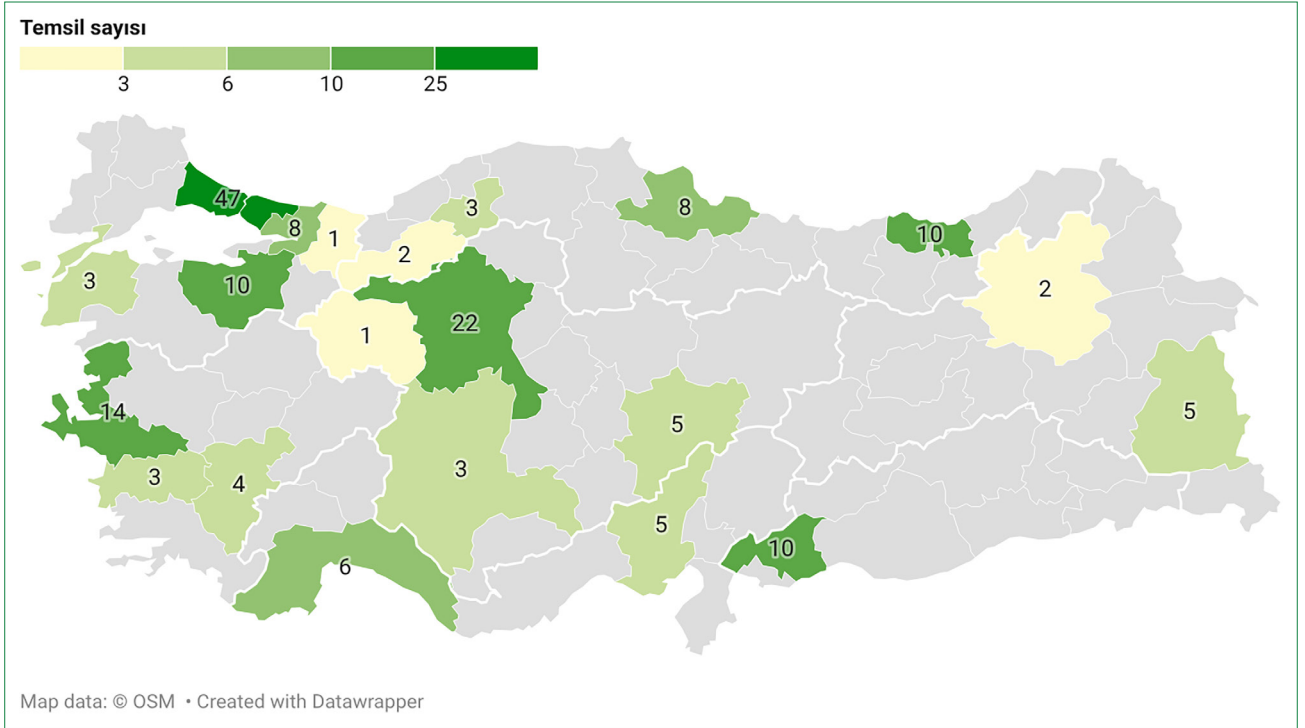
1984–1985 sezonunda Üçüncü Lig'in yeniden hayata geçirilmesi, futbolun coğrafi yayılımında ikinci büyük kırılmayı temsil eder. İlk etapta II grupta 132 takımın sisteme dahil edilmesi, neredeyse tüm illerin ve büyük ilçelerin profesyonel futbol ağına eklenmesini sağladı (Uztuğ, 2001). Bu genişleme, futbol alanının ilişkisel geometrisine yalnızca yeni mekânsal düğümler eklemekle kalmadı, aynı zamanda futbo-

lu merkezi iktidarın yereldeki meşruiyet aracı hâline getirdi. Irak'ın (2019) işaret ettiği üzere, Üçüncü Lig, profesyonel futbolun daha önce temsil edilmediği birçok bölgede hükümetin popülaritesini artırmak için kullanıldı.

Üçüncü Lig'in yeniden tesisi aynı zamanda, futbol alanına belediyeleri yeni ve belirleyici birer aktör olarak dahil etti. Anavatan Partisi döneminde belediye gelirlerinin artması, yerel yönetimlerin kulüplerin doğrudan finansal hamisi hâline gelmesini mümkün kıldı (Gökçaftı, 2008). Belediye başkanlarının kulüp yönetimlerini üstlenmesi veya belediye kaynaklarının kulüplere aktarılması, Anadolu şehirlerinde futbolun yerel siyasetle eklemlendiği yeni bir ilişkiellik yarattı. Bu bağlamda Anadolu kulüpleri ve belediye ilişkisi bir tamamlayıcılık olarak düşünülebilir. Ancak bu, İstanbul kulüplerinin ulusal sermaye ile kurduğu ilişkisel tamamlayıcılıktan farklı olarak, siyasi merkeze ve yerel iktidar değişimlerine göre şekillenen bir yapı görünümündedir.

4.5. Yeni Aktörlerin Eklenmesi: 1990'lar

1990'lı yıllar, Türkiye futbolunun mekânsal anlamda merkeze kitlendiği bir dönem olarak okunabilir. İstanbul'un (46) mutlak merkezliği bu dönemde de devam ederken, Ankara (22), İzmir (16), Trabzon (10), Bursa (10) ve Gaziantep (10) gibi kentler kesintisiz temsilleriyle öne çıkar. Temsilin Batı Anadolu'da kitlenmesi ya da Gaziantep'in yükselişi, kentsel altyapı ve iktisadi gelişmelerin spor coğrafyasını belirlemedeki etkisine işaret

Şekil 4. Birinci lig kümülatif temsil haritası (1990–2000).

Kaynak: TFF Süper Lig Arşivi verileri (1990–2000) temel alınarak yazarlar tarafından derlenmiş ve haritalandırılmıştır.

eder. Van (5) ve Erzurum (2) gibi kısıtlı temsillerin ötesinde, iç ve doğu kesimlerdeki 'boşluklar', bölgesel gelişmişlik farklarının sportif sahada da devam ettiğini gösterir. 1990–2000 arası temsiliyetin coğrafyasını gösteren Şekil 4'teki harita, profesyonel futbolun İstanbul'daki yoğunlaşmasını gösterir.

1992'de TFF'nin özerk bir yapıya kavuşması, futbolun devletin doğrudan müdahale alanından çıkartarak piyasa kurallarıyla yönetilen bir alana evrildiğine işaret eder. Federasyon, artık kuralları koyan bir düzenleyici aktör olmanın ötesinde daha çok yayın haklarını yöneten, sponsorlukları organize eden ve futbolun iktisadi değerini maksimize etmeye çalışan bir aktördür. Bu dönemde TFF'nin, yayın ihalelerini yönetirken ligin ürün ve marka değerini korumak adına büyük kulüplerin (İstanbul) çıkarlarını merkeze alan pratikler geliştirdiği söylenebilir.

1990'lı yılların ilk yarısı, TRT tekelinin kırılmasıyla birlikte futbolun farklı televizyon kanalları (Star 1, Show TV, Kanal

6, InterStar, ATV) arasında paylaşıldığı, parçalı bir yayıncılığın gözlemlendiği bir geçiş dönemi olarak okunabilir. Bu dönem, ilişkisel geometriler açısından sadece bir yayın karmaşası değil, büyük kulüplerin sahip olduğu ilişkisel özgüllüğün (marka değeri ve popülerite) piyasa tarafından ilk kez farklılaştırılmış fiyatlarla tescillendiği kritik bir eşikti. 1996'da hayata geçirilen Havuz Sistemi ise bu parçalı piyasayı tek bir merkezde (TFF) toplayarak gelirin dağıtımını şampiyonluk payı ve popülerite gibi kriterlere bağladı. Bu mekanizma, "Dört Büyükler" in yayın gelirleri üzerinden finansal olarak özerkleşmesini sağlarken, geri kalan kulüpleri bu merkezi dağıtım sistemine bağımlı hâle getirdi. Tablo 2'de görüldüğü üzere, 1996–1997 sezonundan itibaren yayın hakları ihalelerinin bedelleri hızla artış gösterme eğilimindedir.

Öte yandan, 1995 Bosman kararıyla birlikte futbol emek piyasası Avrupa ölçeğinde serbestleşirken, Türkiye kulüpleri de bu yeni ilişkisel topolojiye eklemlendi. Ancak bu eklemlenme, yalnızca yabancı oyuncuların girişini kolaylaştırmakla

Tablo 2. Yayın ihalesi bedellerinin gelişimi

Sezon	1994–1995	1995–1996	1996–1997	1997–1998	1998–1999	2000–2001
Yayıncı kuruluş	Cine5, ATV, Show TV, Kanal D, TGRT	Cine5, ATV, Show TV, Kanal D, TGRT	Cine5	Cine5	Cine5	TeleOn
İhale bedeli (milyon \$)	7,2	23	40	45	55	120

Kaynak: Akşar (2010).

kalmadı. Aynı zamanda futbolcuların haklarını temsil eden menajerlerin transfer piyasasında bir aktör hâline gelmesine yol açtı. Böylece futbolcu–kulüp ilişkisinde yeni bir aracı katman eklendi. Bosman'ın yarattığı serbest dolaşım, menajerlerin güç kazanması ve transfer piyasasının daha da parçalı bir yapıya evrilmesiyle sonuçlandı.

4.6. İlişkisel Geometrinin Yoğunlaşması: 2000'ler

2000'li yıllar, aktörler arası ilişkilerin derinleşerek muhtevasının değiştiği bir dönemdir. Bu derinleşmenin, ağırlıklı olarak ekonomi eksenli olduğunu ve futbolun 1990'larda başlayan ticarileşme sürecinin farklı aktörlerin sürüklediği eylemler üzerinden hızlandığını söylemek mümkün. Bu eylem kümelerinden ilki yayın alanında gerçekleşti ve 2000'ler boyunca futboldaki aktörlerin ilişkilerini, eylem kapasitelerini ve güçlerini belirleyen en temel mekanizmalardan biri hâline geldi. 1996'da havuz sistemiyle kurulan merkezi yayıncılık modeli, 2000–2001 sezonunda ligin ilk yarısının yayıncısı olan TeleOn'un mali yükümlülüklerini yerine getirmemesi üzerine Digitürk'ün devreye girerek 2001, 2004 ve 2010 ihalelerini üst üste kazanması, yayıncılık alanında gücün tek bir aktörde birikmesine işaret eder. Yayın gelirlerinin dağıtımındaki asimetri, sistemik bir aksaklıktan ziyade futbolun ticari bir paket olarak kurgulanmasının ve gücün bir nevi reyting değeri yüksek aktörlerde kilitlenmesinin yapısal bir sonucu olarak okunabilir. Benzer bir şekilde maçların takvimlendirilmesinde en iyi gün ve saatlerin reyting değeri yüksek aktörlere ayrılması ve spor medyasının televizyon kanallarında bu ayrıcalıklı grubu kayırması iktisaden Anadolu kulüplerinin aleyhine işleyen bir durum yaratır.

Bir diğer eylem kümesi sponsorluk faaliyetlerini içerir. Kuşkusuz Türkiye futbolunda sponsorluğun izleri, 1980'lere kadar sürülebilir. Ancak 1990'larda ve özellikle 2000'lerde bu faaliyet ilişkisel geometride daha ön plana çıkar. Bu bağlamda 2000'lerde kulüp–sponsor ilişkileri göğüs reklamı gibi klasik kalemlerine ek olarak forma arkası, kol ve şort sponsorluğu; stadyum isim hakkı, tribün isim sponsorluğu; su–ulaşım–giyim tedariki gibi çok sayıda yeni alanın eklenmesiyle parçalı bir görüme kavuştu. Kulüplerin sezon içinde pek çok farklı şirketle anlaşma yapar hâle gelmesi durumu, futbolun sembolik değerinin mikro düzeylerde parçalanarak piyasaya sunulması olarak da okumak mümkün. Sponsorluk alanı, sadece kulüp düzeyinde değil lig düzeyinde de 2000'lerde genişledi. Bu bağlamda, TFF'nin liglere isim sponsoru alması (Turkcell 2005–2019, Spor Toto 2010–2023, Trendyol 2023–), futbolun yönetsel yapısını piyasa aktörleriyle bir tamamlayıcılık içine soktuğu söylenebilir. Bu durum sadece en üst ligi değil zamanla alt ligleri de kapsayan geniş bir ticari sisteme evrilir.

Öte yandan, 2000'li yılların başında kulüplerin kendileri de içsel bir ticari mekanizma yarattılar. Fenerium, GSStore ve Kartalyuvası gibi perakende ağlarının, taraftarlar ve kulüp arasındaki ilişkisel özgüllüğü, profesyonel bir tüketim ilişkisine tahvil ettiği söylenebilir. Bu mağazalar, futbolun mekânsal sınırlarını

tribünden çıkarıp AVM'lere ve kent merkezlerine taşıyarak İstanbul kulüplerine önemli bir görünürlük kazandırdı. “Üç Büyükle”nin açtığı bu ticari yolu takip eden Anadolu kulüpleri de kendi yerel aidiyetlerini lisanslı ürün ticareti üzerinden finansallaştırmaya çalıştılar. Bu metalaştırma mekanizmaları geometrideki iktisadi ilişkilerin önemine vurgu yapar. Nitekim, Süper Lig'de ticari gelirlerin (sponsorluk, reklam, ürün satışları, isim hakları) 2023 itibarıyla kulüp toplam gelirlerinin %55'ine ulaşması bunun önemli bir göstergesidir (UEFA, 2024).

2008 sonrası, TOKİ vasıtasıyla yürütülen projelerle Kayseri, Sivas, Eskişehir, Gaziantep, Samsun, Adana, Kocaeli, Trabzon, Antalya, Mersin, Sakarya ve Diyarbakır gibi birçok şehirde 15.000 ila 40.000 arasında değişen kapasitelerde modern stadyumlar inşa edilmesi (TOKİ, 2024), futbolun fiziksel altyapısını nicelik ve nitelik olarak değiştiren bir eylem kümesi olarak görülebilir. Stadyumların, taraftar potansiyeli düşük şehirlerde bile yüksek kapasitelerle inşa edilmesi yerel futbol kültürünü beslemekten ziyade, devlet ile inşaat sermayesi arasındaki bir ilişkisel tamamlayıcılığa işaret eder.

Dönemin bir diğer önemli eylem kümesi devlet–banka–taraftar ekseninde gözlenir. Bu bağlamda, 2014 yılında yürürlüğe giren Passolig (e-bilet) sistemi, salt bir biletleme aracı değil, taraftarların stadyuma girişini denetleyen ve finansal olarak dayatılan bir nitelik taşır. Passolig bu yönüyle futbol alanının ilişkisel geometrisini değiştiren bir müdahale olarak da yorumlanabilir. Bu bağlamda kimi yazarlar, Passolig uygulamasını devletin stadyumları siyasetten arındırma çabası olarak okur (Yıldırım, 2017; Irak, 2020). Bu tür girişimler, futbolun yalnızca bir spor değil, aynı zamanda bir gözetim ve iktisadi kontrol aracı olduğunun bir başka hatırlatıcısıdır.

5. Sonuç

Bu çalışma merkezine güç ve güç ilişkilerini yerleştirir. Güç, sosyal bilimlerde ihtilafli olduğu kadar merkezi de bir kavramdır. Üzerinde uzlaşmış evrensel bir tanımı olmayan güç kavramı, farklı disiplinler hatta aynı disiplin içinde farklı tanımlamalara tabi olur. Öyle ki Dahl (1957, s. 201), bu tanım ve anlam çokluğunu dipsiz bir bataklığa benzetir. Clegg ve Haugaard (2009, s. 4) ise bu farklı tanım ve anlamların yerel dil oyunları ile belirlendiğine dikkat çekerler. Burada kastedilen, sosyal bilimlerde herhangi bir disiplinin, bu kavramın tek sahibi olmadığı, aksine her birinin güce dair kendi teorik çerçevesini oluşturduğudur.

Kuşkusuz ekonomik coğrafya da kendi dilini konuşur ve bu dil, gücü mekânla birlikte ele alır. Bu bağlamda Massey, mekânın ontolojisini kurar. Allen, gücün mekânda nasıl işlediğini açıklar. Yeung ise önerdiği ilişkisel geometri kavramı ile gücün ekonomik peyzajda takip edilebilirliğini mümkün kılar. Ancak bu üçüncü çaba, her ne kadar güç ve mekân ilişkisini anlamaya yönelik ilham verici bir teorik zemin sunsa da somut olarak analiz edilmeye ve gerçek dünyadan verilerle sınanmaya ihtiyaç duyar. Bu bağlamda literatürde sınırlı sayıda ampirik uygulama-

nın (Wray 2012; Berghe vd., 2018) varlığı da dikkat çekici bir eksiklik. Bu eksiklik, mevcut çalışmanın hem nedenini hem de mütevazı katkısını şekillendirir.

Çalışma, ilişkisel geometriler perspektifinden hareketle, futbol endüstrisini aktörler ve aktörlerin birbirleriyle kurdukları ilişkiler üzerinden resmeden basitleştirilmiş bir eskiz sunar. Futbol hem doğası gereği mekânsal olması hem de çok aktörlü ve çok ölçekli yapısı ile ekonomik coğrafi analiz için ilginç bir örnek oluşturur. Bu çok aktörlü ve çok ölçekli yapının mekânsal tezahürü ile oluşan ilişkisel geometriler, aynı zamanda farklı ilişkisel özgülüklerin ve ilişkisel tamamlayıcılıkların bir ürünüdür. Buna göre kulüp ve taraftar arasındaki duygusal bağ, futbolun ilişkisel geometrisinin özünde yer alan kemikleşmiş bir özgülük olarak okunabilir. Futbolun nihai ürünü olan maçı ya da maçlar demeti olan ligi üretmek üzere ihtiyaç duyulan iş birliği ise kulüpler arasındaki tamamlayıcılığa işaret eder. Kuşkusuz hem özgülük hem tamamlayıcılık, futbolu kuşatan devlet, federasyon, sponsor ve yayıncı kuruluş gibi diğer aktörlerin farklı kombinasyonlarda birbirlerine eklenmesi sonucunda da ortaya çıkar.

Denebilir ki Türkiye futbolunda ilişkisel özgülük ve tamamlayıcılık farklı zamansal ve mekânsal bağlamlar içinde münferit veya müştereken her daim var olmuştur. Bu varoluş kaçınılmaz olarak, Türkiye futbolunun ilişkisel geometrisini tarihsel bir perspektiften okumayı gerektirir. Bu şekilde bakıldığında, ilk nüvenin Geç Osmanlı Dönemi'nde gücün sınırlı sayıda aktörde biriktiği kulüp merkezli dar bir yapı üzerinde ortaya çıktığı görülür. "Üç Büyükler"ın kuruluşunu içeren bu dönem, aynı zamanda merkez-çeper, daha açık bir anlatımla İstanbul-Anadolu dikotomisi bağlamında futbolun güç ve mekân bağlamında ileride kitleneceği patikanın başlangıcını temsil eder. Söz konusu patikanın, Türkiye ekonomik peyzajı ve yerleşme sistemiyle benzerlik göstermesi şaşırtıcı değildir.

Bu yapı Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan ve 1950'lerin sonuna kadar süren dönemde aktörlerin eylem kapasitelerinin ağırlıklı olarak devlet eliyle belirlendiği ve giderek kurumsallaşan bir hâl alır. Bu süre zarfında güç, nüfuz, tahsis, kontrol gibi mekanizmalarla düşeyde ve çoğu kez tek yönlü olarak icra edilir. Takip eden yirmi yıllık dönem ise kurumsallaşmanın tamamlanışına ve yapının ulusal ve profesyonel bir hüviyet kazanışına tanıklık eder. Ancak, kurumsal ve sembolik ilişkilerin baskın olduğu bu yapı, 1980'lerde ve 1990'larda giderek iktisadi bir nitelik kazanarak gerçek anlamda bir ilişkisel geometriye dönüşür. Özellikle 1990'lı yıllar Türkiye futbolunun, aktör ve ilişkiler bakımından çeşitlendiği hızlı bir yeniden yapılanma dönemidir.

2000'lere geldiğinde aktörlerin birbirlerine olan karşılıklı bağımlılıklarının arttığı ve gücün ekseriyetle ilişkisel tamamlayıcılıklar (ya da çıkar birlikleri), zaman zamansa özgülükler üzerinden icra edildiği çok daha karmaşık, sıkı dokunmuş ama kırılğan bir geometri karşımıza çıkar. Burada sözü edilen tamamlayıcılık kulüp-yayıncı-federasyon, kulüp-sponsor, fede-

rasyon-sponsor gibi farklı ilişki eksenlerinde hayat bulur ve mekânsal olarak genellikle İstanbul merkezlidir. İlişkisel özgülük ise devlet-taraftar ilişkisinde ve tüm ülke sathında kristalize olur. Kuşkusuz her iki güç formunun somut karşılıklarını futbolun farklı geometrik katmanlarında yakalamak mümkündür.

Tüm bu tarihsel okuma ve tartışma bize gücün bağlamsal, patika bağımlı ve olumsal doğasına dair bir fikir sunar. Güç, belirli koşullar sağlandığında ortaya çıkar; aktör tercihleri üzerinden icra edilir ve çeşitli izlekleri takip eder. Aynı zamanda raslantısal ve açık uçludur. Yani zorunlu değil olanaklıdır. Güç ilişkisel bir varlık olduğu kadar mekânsaldır da ve tüm bu özellikleriyle kapitalist sistemin yarattığı ekonomik mekânı anlamak için kritik bir röper noktasıdır.

Gücü anlamaya yönelik sunulan bu çerçeve, planlama disiplini için de birtakım ipuçları barındırır. Kentlerin inşasına ilişkisel perspektiften bakmak, plancıyı fizik mekân eksenli bir kavrayışın ötesine geçmeye davet eder. Böylesi kavrayış, aktörler ve yapılar arasındaki heterojen ilişkilerin mekânsal konfigürasyonlarını çözümlmeyi, güç asimetrisini deşifre etmeyi ve kentler ve bölgeler için özgülükler ve tamamlayıcılıkları tartışmayı olanaklı kılar.

Ethics committee approval: As this study does not involve direct human participation or data that requires ethics committee approval, approval from the ethics committee was not obtained.

Informed consent: Since this study does not involve human participation, obtaining informed consent was not required.

Conflict of interest: The authors declare that there are no financial or personal conflicts of interest related to this study.

Funding and support: No financial support was received for the conduct or publication of this research.

Use of artificial intelligence (AI): No AI-based writing or editing tools were used at any stage of this study.

Authorship contributions: Research/project coordination – C.Y.D., Y.E.; Conceptualisation – C.Y.D., Y.E.; Research design and structuring – C.Y.D., Y.E.; Methodology – C.Y.D., Y.E.; Data sources and documentation – C.Y.D.; Data collection and/or processing – C.Y.D.; Data analysis and/or interpretation – C.Y.D.; Mapping/visualisation – C.Y.D.; Literature review – C.Y.D.; Writing – original draft – C.Y.D.; Writing – review and editing – C.Y.D., Y.E.

Acknowledgments: We would like to express our sincere gratitude to Editor Kumru Çılğın for her diligence and understanding throughout the publication process of the manuscript, and to the reviewers of the Journal of Planning for their valuable opinions and suggestions.

Peer-review: This manuscript was evaluated through a double-blind peer-review process. The manuscript was revised in accordance with the reviewers' comments.

Etik kurul onayı: Bu çalışma, doğrudan insan katılımı ya da etik kurul onayı gerektiren nitelikte veri içermediği için etik kurul onayı alınmamıştır.

Bilgilendirilmiş onam: Bu çalışma insan katılımı içermediğinden bilgilendirilmiş onam alınmasına gerek duyulmamıştır.

Çıkar çatışması: Yazarların bu çalışmayla bağlantılı finansal ya da kişisel herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Finansman ve destek: Bu araştırmanın yürütülmesi ve yayımlanması sürecinde herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Yapay zekâ kullanımı: Bu çalışmanın herhangi bir aşamasında yapay zekâ tabanlı yazım ya da düzenleme araçları kullanılmamıştır.

Yazarlık katkıları: Araştırma/proje koordinasyonu – C.Y.D., Y.E.; Konsept – C.Y.D., Y.E.; Araştırma tasarımı ve kurgusu – C.Y.D., Y.E.; Yöntem – C.Y.D., Y.E.; Veri kaynakları ve dokümantasyon – C.Y.D.; Veri toplama ve/veya işleme – C.Y.D.; Veri analizi ve/veya yorumlama – C.Y.D.; Haritalama/görselleştirme – C.Y.D.; Literatür taraması – C.Y.D.; İlk taslağın yazımı – C.Y.D.; Yazının gözden geçirilmesi ve düzenlenmesi – C.Y.D., Y.E.

Teşekkürler: Makalenin yayın sürecindeki titizliği ve anlayışı için editör Kumru Çılgın'a, görüş ve önerileri için Planlama Dergisi hakemlerine teşekkür ederiz.

Hakem değerlendirmesi: Makale, yazar ve hakem kimliklerinin karşılıklı olarak gizli tutulduğu bağımsız hakemlik süreciyle değerlendirilmiş ve hakem görüşleri doğrultusunda gözden geçirilmiştir.

Kaynaklar

- Akşar, T. (2010). *Futbolun ekonomi politiği üzerine yazılar*. Literatür.
- Akın, Y. (2018). "Gürbüz ve yavuz evlatlar": Erken Cumhuriyet'te beden terbiyesi ve spor. İletişim Yayınları.
- Allen, J. (2003). *Lost geographies of power*. Blackwell Publishing.
- Allen, J. (2004). The whereabouts of power: Politics, government and space. *Geografiska Annaler*, 86(1), 19–32.
- Allen, J. (2009). Three spaces of power: Territory, networks, plus a topological twist in the tale of domination and authority. *Journal of Power*, 2(2), 197–212.
- Allen, J. (2011). Topological twists: Power's shifting geographies. *Dialogues in Human Geography*, 1(3), 283–298.
- Allen, J. (2016). *Topologies of power beyond territory and networks*. Routledge.
- Bale, J. (1988). The place of 'place' in cultural studies of sports. *Progress in Human Geography*, 12(4), 507–524.
- Bathelt, H. ve Glückler, J. (2011). *The relational economy: Geographies of knowing and learning*. Oxford University Press.
- Berghe, K. V., Jacobs, W. ve Boelens, L. (2018). The relational geometry of the port-city interface: Case studies of Amsterdam, the Netherlands, and Ghent, Belgium. *Journal of Transport Geography*, 70, 55–63.
- Bora, T. ve Erdoğan, N. (2014). Dur tarih, vur Türkiye. R. Horak, W. Reiter ve T. Bora (Ed.), *Futbol ve kültürü içinde*, (ss. 223–242). İletişim Yayınları.
- Clegg, S. R. ve Haugaard, M. (2009). *The SAGE handbook of power*. SAGE.
- Dahl, R. A. (1957). The concept of power. *Behavioral Science*, 2(3), 201–215.
- Forester, J. (1989). *Planning in the face of power*. University of California Press.
- Gökaçtı, M. A. (2008). "Bizim için oyna": Türkiye'de futbol ve siyaset. İletişim Yayınları.
- Giulianotti, R. (2002). Supporters, followers, fans, and flaneurs: A taxonomy of spectator identities in football. *Journal of Sport and Social Issues*, 26(1), 25–46.
- Grange, K. ve Winkler, T. (2023). Introduction to the handbook on planning and power. M. Gunder, K. Grange ve T. Winkler (Ed.), *Handbook on planning and power içinde*, (ss. 1–12). Edward Elgar Publishing.
- Grant, W. (2007). An analytical framework for a political economy of football. *British Politics*, 2, 69–90.
- Grant, W. (2021). *Political football: Regulation, globalization and the market*. Agenda Publishing.
- Harvey, D. (1978). The urban process under capitalism: A framework for analysis. *International Journal of Urban and Regional Research*, 2, 101–131.
- Harvey, D. (2009). *Sosyal adalet ve şehir* (3. basım) (M. Morali, Çev.). Metis Yayınları. Orijinal eserin basım tarihi 1973.
- Hill, J. S., Vincent, J. ve Curtner-Smith, M. (2014). The worldwide diffusion of football: Temporal and spatial perspectives. *Global Sport Business Journal*, 2(2), Article 1.
- Hoehn, T., Szymanski, S., Matutes, C. ve Seabright, P. (1999). The Americanization of European football. *Economic Policy*, 14(28), 204–240.
- Irak, D. (2013). *Hükmen yenik! Türkiye'de ve İngiltere'de futbolun sosyo-politiği*. Evrensel Basım Yayın.
- Irak, D. (2019). *Football fandom, protest and democracy: Supporter activism in Turkey*. Routledge.
- Irak, D. (2020). Football in Turkey during the Erdoğan regime. *Soccer & Society*, 21, 680–691.
- Kaygalak, İ. (2022). Mekânsal dönüşü ilişkisel bir perspektifle düşünmek üzerine. *Possible Felsefe Dergisi*, 11(1), 27–50.
- Késenne, S. (2007). *The economic theory of professional team sports: An analytical treatment*. Edward Elgar.
- Kozanoğlu, C. (1990). *Türkiye'de futbol: "Bu maçı alıcaz"*. Kıyı Yayınları.
- Kuper, S. ve Szymanski, S. (2018). *Soccernomics: Why England lose, why Germany, Spain and France win, and why one day the rest of the world will finally catch up*. Harper Collins Publishers.

- Lefebvre, H. (2016). *Mekânın üretimi* (4. basım) (I. Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık. Orijinal eserin basım tarihi 1974.
- Masse, D. (1993). Power-geometry and a progressive sense of place. J. Bird, B. Curtis, T. Putnam, G. Robertson ve L. Tickner (Ed.), *Mapping the futures: Local cultures, global change* içinde, (ss. 60–70). Routledge.
- Masse, D. (2005). *For space*. SAGE.
- Masse, D. (2009). Concepts of space and power in theory and in political practice. *Documents d'Análisi Geogràfica*, 15–26.
- Neale, W. C. (1964). The peculiar economics of professional sports: A contribution to the theory of the firm in market competition. *The Quarterly Journal of Economics*, 78(1), 1–14.
- Rottenberg, S. (1956). The baseball players' labor market. *Journal of Political Economy*, 64(3), 242–258.
- Sandy, R., Sloane, P. J. ve Rosentraub, M. S. (2004). *The economics of sport: An international perspective*. Red Globe Press.
- Sert, M. (2000). *Gol atan galip: Futbola sosyolojik bakış*. Bağlam Yayıncılık.
- Sloane, P. J. (1971). The economics of professional football: The football club as a utility maximiser. *Scottish Journal of Political Economy*, 18(2), 121–145.
- Szymanski, S. (2001). Income inequality, competitive balance and the attractiveness of team sports: Some evidence. *The Economic Journal*, 111(469), F69–F84.
- Szymanski, S. (2015). *Money and soccer: A socceronomics guide*. Nation Books.
- Şengül, H. T. (2002). Planlama paradigmalarının dönüşümü üzerine eleştirel bir değerlendirme. *Planlama Dergisi*, (2–3), 8–30.
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Toplu Konut İdaresi Başkanlığı. (2024). *Proje tipine göre uygulamalar / Stadyum & spor salonu*. <https://www.toki.gov.tr/proje-tipine-gore-uygulamalar>
- Türkiye Futbol Federasyonu. (2024). *Türkiye süper lig / Tarihçe ve arşiv*. <https://www.tff.org/default.aspx?pageID=545>
- UEFA. (2024). *The European club: Finance and investment landscape*. <https://ecfil.uefa.com/2024/>
- Uztağ, F. (2001). Devlet, belediyeler, özel sermaye üçgenindeki futbol yönetiminde tecimsel ve siyasal imaj kaygıları. T. Bora (Ed.), *Takımdan ayrı düz köşü* içinde, (ss. 123–153). İletişim Yayınları.
- Wray, F. (2012). Rethinking the venture capital industry: relational geographies and impacts of venture capitalists in two UK regions. *Journal of Economic Geography*, 12(1), 297–319.
- Yüce, M. (2014). *Osmanlı melekleri - Futbol tarihimizin kadim devreleri Türkiye futbol tarihi - birinci cilt*. İletişim Yayınları.
- Yüce, M. (2015). *İdmancı ruhlar - Futbol tarihimizin klasik devreleri: 1923–1952 Türkiye futbol tarihi - ikinci cilt*. İletişim Yayınları.
- Yüce, M. (2016). *Romantik yürekler - Futbol tarihimizin yeni devreleri: 1952–1992 Türkiye futbol tarihi - üçüncü cilt*. İletişim Yayınları.
- Yıldırım, A. (2017). Patronage and industrial football: Explaining the depoliticization of Turkish soccer fandom. *Soccer & Society*, 20, 232–251.
- Yeung, H. W.-c. (2005). Rethinking relational economic geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 30(1), 37–51.
- Yeung, H. W.-c. (2024). *Theory and explanation in geography*. Wiley.

EXTENDED ABSTRACT

Rethinking the Relation between Power and Space: Relational Geometries in the Turkish Football Industry

 Cemre Yaz Demircioğlu, Yiğit Evren

Yıldız Technical University, Faculty of Architecture, Department of City and Regional Planning, İstanbul, Türkiye

In social sciences literature, *power* as an essentially contested concept is considerably difficult to define and analyse, yet it is indispensable. Thinking of space necessarily implies coming to terms with the fundamental and constitutive nature of the concept of power. Thus, it is not possible to isolate power from discussions regarding space. Consequently, this study intends to refine a perspective on space, power, and relationality, by addressing power discussions in economic geography.

In this context, this study approaches space from a relational perspective based on Doreen Massey's ontological assumption. Massey's understanding of space, established on its openness, simultaneity, and power occupation, is refined with Allen's approach, which takes power as a topological capacity rather than a property. The main aim and theoretical distinction of this article, however, is to materialise the abstract discussions on spatiality, relationality, and power onto Yeung's (2005) concepts of *relational complementarity and relational specificity* as two main forms of power. Yeung's perspective brings practice and agency, and the power arising from them, to an analyzable and concrete level. The main intention of this article is not only to present a theoretical discussion but also to empirically engage with the multi-layered structure of football to demonstrate the reflections of Yeung's *relational geometries*.

Football presents a wide range of analytical ground to trace the abstract claims of this theory. The production of football presents a multi-actor, multi-scale, and multi-layer structure ranging from local fan groups to global broadcasting and from national federations to state mechanisms. Considering the specific economic and social dynamics of football, relational complementarity between clubs and relational specificity between club–space–society becomes more visible. With its peculiar nature that revolves around achievement, prestige, and belonging rather than profit maximization at the club level, football presents a valid case to comprehend how power relations across space can produce different geometries.

Taking the economic and spatial transformation of the football industry in Turkey from a historical perspective, this article examines the causes and consequences of the disparities between Istanbul and Anatolian-based football clubs. Notably, the growing economic scale after 1990, accompanied by the increasing influence of media, state, and global capital, has led to fundamental transformations in the relational geometries of Turkish football. Throughout this period, power is reproduced in the spatial context through financial capital as well as actors' interactions and their capacities to access networks. The distinctive contribution of the research is to offer a methodological insight into the economic geography literature by operationalizing Yeung's concept of relational geometries to understand the interconnected nature of power and space. This study approaches the spatial inequalities in the football industry as a consequence of power networks established by actors. Thereby, bringing the historical duality between Istanbul and Anatolian-based clubs into discussion from a dynamic and relational perspective, we present an in-depth understanding of the inequalities within the economic-spatial structure of Turkish football.

Keywords: Economic geography; football industry; power; relationality; relational geometries; space.